

Гоце НАУМОВ и Енгин НАСУХ

ЗАШТИТНО АРХЕОЛОШКО ИСКОПУВАЊЕ НА ЛОКАЛИТЕТОТ ВЛАХО КАЈ ЖИВОЈНО ВО 2023 ГОДИНА

Клучни зборови: неолит, стратиграфија, ровови, архитектура, материјална култура

Сл. 1. Поглед кон југоисток на археолошкиот локалитет Влахо пред неговото оштетување
(фото: Димитар Бежаноски)

Апстракт: Во почетокот на 2023 година археолошкиот локалитет Влахо беше значително оштетен поради експлоатација на јаглен. Со багери се направиле плитки укопи во северниот дел на локалитетот и целосно се уништи неговата источна периферија. Како резултат на ваквата девастација на овој значаен предисториски локалитет, Завод и музеј – Битола спроведе заштитни археолошки истражувања со цел да се добијат податоци за археолошките слоеви кои може да еродираат во направениот откоп за јаглен. При овие ископувања се истражуваа два од претходно евидентирани ровови, а се добија и битни податоци за комплексната стратиграфија и архитектура во оваа ранонеолитска населба. Исто така се открија и бројни наоди (садови, фигури, модели, жртвеници, проектили, алатки и животински коски), кои дополнително даваат

сознанија за животот на луѓето во неолитот, како и за нивните технички достигнувања и духовната култура.

Археолошкиот локалитет Влахо се наоѓа 1.4 км југоисточно од селото Живојно во Пелагонија, на истакната тераса формирана од реките Базик (Здравица) и Богат Дол во падините на планината Нице (Сл. 1). Пред околу 8400 години на оваа тераса била основана неолитска населба од страна на едни од првите земјоделски заедници во Европа.¹ Поради своето особено значење, локалитетот Влахо континуирано се истражува од македонски и европски археолози што овозможи сосема ново видување на неолитот во Македонија, но исто

¹ Наумов и др. 2022.

Сл. 2. Поглед кон запад на археолошкиот локалитет Влахо после неговото оштетување
(фото: Христијан Талевски)

така и врвно афирмирање на овој локалитет во светски рамки.² Резултатите од истражувањата покажаа дека жителите на оваа населба живееле во куќи изработени од лепеж, а во кои користеле извонредно направени и декорирани керамични садови, фигурни, модели на куќи и жртвеници, како и камени алатки, мелници и кугли за праќа. Анализите на животинските остатоци посочија на тоа дека тие чувале и се хранеле со говеда, овци, кози и свињи, додека проучувањето на откриените семиња, освен исхраната со пченица и јачмен, го потврди и досега најстарото култивирање на грашак, афион и леќа во Европа.³

Неодамна, поради експлоатација на јаглен, археолошкиот локалитет Влахо беше оштетен во неговиот северен дел и уништен во источната периферија (Сл. 2). Од тие причини беше неопходно да се преземат заштитни ископувања во источниот дел на локалитетот. Имено, направениот откоп за јаглен во овој дел предизвикува ерозија на работ од нештетениот простор на локалитетот, што пак постепено ќе доведе до ронење на археолошките слоеви и губење на битни податоци поврзани со архитектурата и материјалната култура на неолитските популации коишто ја формирале оваа населба околу 6 400 година пред новата ера. Затоа, преку Завод и музеј - Битола се спроведоа заштитни археолошки ископувања во

овој дел на локалитетот, а со цел да се сочуваат артефактите, архитектонските остатоци и археолошките слоеви, и воедно да се добијат важни податоци за еден од најспецифичните неолитски локалитети во Македонија.

Археолошка сонда

Истражувањата на локалитетот Влахо во септември и октомври 2023 година имаа за цел да го заштитат граничниот простор меѓу сочуваниот и уништениот дел на неолитската населба и со тоа да се спречи еродирање на нејзините периферни сочувани делови на источната страна. На тој начин, во простор од 30 метри во правец североисток – југозапад, се оневозможи ронење на земјата со културните слоеви, што пак можеше да доведе до континуирано уништување на локалитетот во иднина (Сл. 3). Предвидено е истото да се продолжи и во наредните две години, така што овој граничен простор во должина од околу стотина метри, а кој го опфаќа опсегот на неолитската населба, ќе биде трајно заштитен. За таа цел беа отворени шест квадранти (5x5 метри) со што се формираше издолжена археолошка сонда. Планирано е во овој потег да се отворат уште десетина квадранти во следните години и да се направи детален увид во она што може да еродира и постепено се уништи во иднина.

На тој начин, освен заштитниот карактер, овие ископувања беа насочени и кон темелно истражување на источната периферија на неолитската на-

² Naumov et al. 2023a.

³ Sabanov et al. 2023.

Сл. 3. Поглед кон североисток на Сонда 7 и квадратите во неа (фото: Јане Здравески)

селба. Поради тоа, овогодишното нумерирање на квадратите беше продолжување на она започнато во 2021 и 2022 година,⁴ така што квадратите во ново отворената Сонда 7 ги содржеа броевите од VII до XII. Овие квадрати се нумерираа со римски броеви како продолжеток на оние од претходните години, а кои беа третирали како контролни сонди. Со оглед на тоа што тие се поставени во правец североисток-југозапад, односно ја следат линијата на оштетениот дел на локалитетот, тие излегуваат од идеалниот распоред на постоечката квадратна мрежа. Затоа овие квадрати не беа нумерирани според квадратната мрежа (како на пример I-3 и I-4 во Сонда 5), туку се надоврзаа на веќе постоечките римски броеви од претходните контролни сонди распоредени низ локалитетот.

Тука треба да се истакне дека, освен истражувањето во квадратите, се вршеше ископување и во источниот дел веднаш надвор од нив, односно во просторот што е уништен со копањето на багерите за експлоатација на јаглен. Притоа се констатираше дека поради навремената реакција за спречување на овие активности, багерите не успеале да ги уништат најдолните културни слоеви во овој дел крај населбата, со што барем се успеа во сочувување на најраните стратуми на неолит-

ската населба. Како резултат на тоа се истражи и дополнителен простор долж археолошката сонда и тоа во ширина од 2,5 метри, а во кого беа констатирани повеќе археолошки содржини и наоди.

При документирањето на археолошките појави се примени Харисовата матрица и нивно регистрирање со помош на стратиграфски единици, но со оглед на тоа што се работи за нова сонда, нивното нумерирање започнува од SE 1 (што воедно го претставува и рецентниот слој). Археолошките контексти беа документирани со технички цртежи, фотографии и ортофото перспективи, а беа направени и фотограметриски модели на целата сонда во неколку стадиуми на нејзиното ископување. Со тоа се доби мошне јасен увид во стратиграфијата на локалитетот, но и на архитектонските форми и материјалната култура евидентирани во неа.

Архитектура

Во текот на истражувањата беа регистрирани неколку вида на архитектонски појави, како што се градби, структури и ровови. За разлика од претходните ископувања на локалитеот Влахо, кога беа регистрирани дури дваесетина објекти,⁵

⁴Наумов и др. 2021а.

⁵Naumov et al. 2023b.

Сл. 4. Квадрат XII и присуството на Градба 27 во североисточниот профил (фото: Гоце Наумов)

во оваа заштитна сонда не се открија основи на конкретни градби. Тоа се должи на фактот што истражувањата беа насочени во југоисточниот дел на населбата каде што има многу помалку остатоци од стопански и резидентни објекти, а поголем акцент е ставен на рововите. Во секој случај, при ископувањето на просторот врз, во и меѓу рововите се откри мноштво остатоци од горен и полупечен лепеж кој бил расфрлан како резултат на нивелирање на овој дел од населбата, или пак, бил депониран, односно фрлен внатре во рововите.

Тоа до некаде посочува на традицијата на користење на негорениот и полупечениот лепеж како примарен материјал при изведувањето на градбите, што во одредена мера се разликува од практиките на тумбите во пелагонската рамница каде, покрај овие материјали, не ретко се користи и горениот лепеж.⁶ Горениот лепеж во многу мал број е регистриран при ископувањето на Сонда 1 и Сонда 5 (во квадратот I-4),⁷ но исто така беше евидентиран и на неколку места при овогодишните заштитни истражувања. Имено, тој бил фрлен во два слоја во рововите K и L, што и подолу

потемелно ќе се образложи, но исто така бил положен и врз ровот L после неговото затрупување. Имајќи предвид дека горениот лепеж е мошне редок на локалитетот Влахо, може да се смета дека ваквото депонирање и положување било намерно и имало конкретна функција, што изискува натамошно проучување.

Градба 27

Иако во поголемиот дел од истражуваната сонда не беа констатирани основи и составни елементи од објекти, сепак во североисточниот агол на квадратот XII беа регистрирани повеќе содржини што се поврзуваат со постоење на градба (Сл. 4). Таа е нумерирана како Градба 27 бидејќи го следи континуитетот на објекти откриени при претходните ископувања. Од неа е истражен многу мал простор во југоисточен дел, со оглед на тоа што таа е претежно евидентирана во северниот и источниот профил на овој квадрат. Според регистрираните содржини може да се заклучи дека Градба 27 е сочинета од под изработен од белузлав малтер (CE 106), врз кого има гареж (CE 107) и над него слој од со црвенкасти зрна од печен лепеж (CE 108), што упатува кон можното горење на нејзините сидови. Со оглед на тоа што поголемиот дел од овој објект продолжува после северниот профил, останува тој целосно да се ис-

⁶ Симоска и Санев 1975; Китаноски 1977; Naumov et al. 2021.

⁷ Наумов и др. 2021a; Naumov et al. 2023b.

Сл. 5 Ортофотографија на Сонда 7 во текот на нејзиното ископување (фото: Христијан Талевски)

тражи во следната археолошка кампања, кога е предвидено да се отворат дополнителни 5 или 6 квадрати во овој потег.

Тука треба да се истакне дека во делот надвор од овогодешната сонда т.е. во источниот дел до квадрат XII, се регистрираше концентрација на поголеми камења коишто можат да бидат во релација со Градба 27, а што детално ќе се проучи со ископувањето во 2024 година. Интересно е да се истакне и тоа дека веднаш под подот на овој објект присутен е слој со мешавина од полупечен и горен лепеж (СЕ 87, 109 и 110), што потврдува дека пред него постоел и друг кој бил нивелиран за движење на населението или пак поради формирање фундамент за Градба 27.

Ров К

Постоењето на ровови на локалитетот Влахо беше актуелизирано после првичното геофизичко скенирање во 2022 година, но нивното присуство е дополнително потврдено со минатогодишните и овогодешните истражувања на Сонда 5.⁸ Во таа насока и овие заштитни ископувања го потврдија истото, односно постоењето на два од периферните источни ровови (Сл. 5). Прв се детектираше ровот К и тоа веднаш после ископувањето на најгорниот културен слој и слојот со полупечен лепеж во јужниот дел на квадрат VII (СЕ 2 и 4). Тоа значи дека после користењето и исполнувањето на овој ров, просторот врз него се користел за движење. Интересно е и тоа што во северниот дел на овој квадрат и особено низ западниот дел на квадрат VIII, каде што овој ров продолжува, присутни се неколку културни слоеви врз него (СЕ 2, 13, 15/16). Во квадрат IX, веднаш северно од ровот има уште повеќе слоеви (СЕ 2, 15, 22, 135 и 138), што укажува на поинтензивна активност кон центарот на населбата после неговото користење, но исто така и на нејзиниот карактер на тум-

ба (имајќи го предвид зголемувањето на бројот на слоевите врз здравицата од југоисточната периферија кон северозапад).

Ровот К бил вкопан во здравица од песочник (СЕ 8, 23 и 62), во длабочина од 1,35 м и со максимална регистрирана ширина од 1,95 м која се намалува кон јужниот дел на 1,40 м. Според ова може да се заклучи дека тој бил прилично масивен и веројатно се ширел уште повеќе во северозападен правец надвор од сондите, односно кон центарот на населбата. Сè уште останува нејасен поводот за негово копање и евентуалната функција, но интересно е што неговото исполнување содржи повеќе слоеви (Сл. 6). Последното исполнување, пред да биде покриен со нов културен хоризонт, е сочинето од пепеласто сива земја во која има гараж и зрна од горен лепеж (СЕ 9, 24, 29 и 42). Под неа е присутен друг слој со поголеми парчиња од горен лепеж и гараж (СЕ 30 и 45), потоа следи постар повисок слој со делови од полупечен лепеж (СЕ 31), за да горениот лепеж повторно се појави под него, пак во присуство на гараж и пепел (СЕ 32). Стратиграфијата на овој ров озгора надолу завршува со обемен слој од растресита земја (СЕ 33) која е всушност прва фрлена врз неговото дно (СЕ 26, 34, 57 и 80). Треба да се спомне дека во дното се открија и јами од два поголеми колци (СЕ 58), додека во погорните слоеви на ровот во квадрат VIII се пронајде концентрација на поголеми и помали камења распоредени на едно место во три слоја (СЕ 59, 72 и 73).

Според увидот во комплексната стратиграфија на ровот К, може да се заклучи дека тој бил прилично голем и изискувал исклучителна работна сила и инволвирање на повеќе членови на заедницата. Исто така, после завршувањето на неговата функција, тој бил исполнуван во повеќе наврати (тоа во неколку случаи со горен лепеж) и можеби во подолг временски период. Во него се пронајдоа и керамички фрагменти и животински коски, така што останува нејасно дали тој се користел како отпаден простор за нефункционалните остатоци

⁸ Наумов и др. 2022; Naumov et al. 2023b..

Сл. 6. Профил на Ровот К во неговиот југоисточен дел (фото: Гоце Наумов)

од населбата (сидови, садови и храна) или пак некои од нив биле намерно депонирани во него како резултат на практични или ритуални активности. Во таа насока треба да се посочи на другиот поголем ров откриен источно од него (Ровот L), во кого поставувањето на горен лепеж во неколку различни слоеви исто така е присутно

Ров L

Ровот L се наоѓа веднаш до Ровот K, односно на 4 м источно од него и ја следи истата линија на изведување (полукружно кон централниот и западниот дел на населбата). Неговото присуство беше регистрирано во квадратите IX, X, XI и XII (Сл. 7). Како и во случајот со Ровот K, и овој бил површина за движење после неговото исполнување. Потврда за тоа се слоевите со расфрлен и нивелиран полупечен лепеж (CE 35) и пепеласта земја со гараж (CE 48 и 63). Тој е вкопан во културните слоеви со компактна земја (CE 74 и 76), како и во оние што се наоѓаат под нив, CE 65, 97, 146 и 147 - жолтеникава земја полна со камен и коски, нивелиран негорен лепеж. Тие всушност се продолжеток на некои слоеви од квадрат IX во преостанатите квадрати и се наоѓаат врз нивото во кое е вкопан Ровот K. Ова потврдува дека Ровот L е помлад и бил изведен подоцна, откако веќе одредено време имало активности врз Ровот K. И од двата рова се земаа примероци од слоевите во нивната внатрешност, така што тоа во најмала

мера ќе посочи на временската разлика на нивното исполнување.

Што се однесува до димензиите на Ровот L, тој е скоро доста поголем, со ширина од 2,95 м и длабочина од 1,80 м. Како и во случајот со другиот ров, така и овој е исполнет со повеќе слоеви (Сл. 8), од кои најгорниот е еднакво сочинет од пепеласта земја, присутна во сите квадрати каде што е тој констатиран (CE 43, 47, 64, 75 и 84). Потоа следат слоеви од жолтеникава земја (CE 92, 94 и 96), парчиња горен лепеж (CE 98), растресита земја (CE 114) и полнетица (CE 123, 125 и 128), крупни парчиња лепеж (CE 148) и глинеста компактна зелена земја (CE 151) сè до здравицата во која е тој вкопан (CE 86, 118, 129 и 130 – дно; CE 93 и 127 – источен „сид“; CE 99, 117 и 122 – западен „сид“). Во врска со Ров L интересно е да се спомне дека тој во својот југоисточен дел се раздвојува на два помали рова, одвоени со парапетно сидче што се шири кон југоисток (CE 81 и 116). Неговиот источен огранок е нумериран како CE 83 и на неговото дно има поголема јама (CE 89), додека западниот огранок е документиран како CE 100 и на неговиот раб има три јами од големи столбови (CE 103) и „отпадна“ јама (CE 91).

Во врска со слоевите горен лепеж откриени во Ровот L, треба да се истакне и тоа дека тие исто така се појавуваат во два слоја, од кои CE 148 е сочинет од поголеми парчиња на кои е присутна фасада и отисоци од колци, а беа откриени и неколку парчиња од керпич. Но она што предизвикува го-

Сл. 7. Ортофотографија на Сонда 7 после нејзиното ископување (фото: Христијан Талевски)

лемо внимание поврзано со овие градежни остатоци е намерното поставување на еден нивелиран слој со парчиња горен лепеж, камен и мелници, и тоа токму врз овој ров, веднаш после неговото исполнување (Сл. 5). Оваа специфична појава со ширина од 1, 10 м е распослана долж правецот на Ров L со регистрирана должина од 13 м, а се претпоставува дека таа продолжувала и натаму во југоисточен правец, но уништена е со багер при обидите за експлоатација на јаглен.

Ваква појава досега не е сретната во македонскиот неолит и тешко е да се одреди нејзиниот карактер. Иако се работи за голема група на парчиња лепеж, таа не претставува објект, ниту пак „одбранбен“ сид, бидејќи тие се внимателно наредени во определена ширина и само во еден слој. На некој начин тие функционираат како маркација на ровот затоа што се поставени долж неговиот правец, но прекинати се или завршуваат во југозападниот агол на квадрат XI. Тука интересно е да се истакне и тоа дека на нивото во кое е ископан Ров L, источно од него, се регистрираше концентрација на животински коски и фрагменти керамика (СЕ 55), особено крај источниот профил на квадратите X, XI и XII. Меѓу нив се пронајде и дел од човечки череп што дополнително го отвора прашањето за функцијата на овој контекст, кој за жал е уништен во источниот дел поради копањето со багер.

Канал

Во однос на ископувањата во овој дел на локалитетот Влаго, треба да се укаже и на еден специфичен канал кој беше откриен меѓу рововите K и L (Сл. 7). Тој е далеку помал и поплиток од овие два рова и неговата ширина и длабочина изнесуваат 76 см, односно 35 см. Поставен е во правец југоисток-северозапад и го сече Ровот K, но се наоѓа во културните слоеви коишто се пресечени т.е. постари од Ровот L, што значи дека каналот е направен во времето меѓу употребата на овие

два рова. Тој се содржи од полнетица сочинета од сивкаста растресита земја (СЕ 21), истурена во каналот ископан во жолтеникава земја (СЕ 16 и 23). На неговото дно во здравицата (СЕ 54) се открија осум поголеми и помали јами за столбови (СЕ 52), што упатува на неговата можна функција како фундамент за сид од градба. Иако вакви канали се откриени како основа на неолитски градби во Пелагонија и на Балканот,⁹ сепак во текот на заштитните ископувања не се откри друг канал паралелен на него, со што би се потврдила неговата релација со објект. Останува во иднина да се утврди дали јужно од овојгодишната сонда би имало друг ваков канал, а којшто би упатил кон основа од градба, со оглед на тоа што северно од него не беше регистрирана ваква појава.

Заклучок

Како резултат на оштетувањата на археолошкиот локалитет Влаго поради експлоатација на јаглен во 2023 година, Завод и музеј – Битола презеде заштитни истражувања во источната периферија на неолитската населба, односно онаму каде што постои опасност од еродирање на археолошките слоеви во направениот откоп со багери. Во текот на 30 работни дена се истражија сите шест квадрати во Сонда 7, од најгорните површински слоеви до најдолните т.н. стерилни стратуми (карпа од песочник – плазика), а врз кои неолитските земјоделци ја формирале оваа населба. На тој начин се добија детални сознанија за првите формациони активности околу 6 400 година п.н.е., но и за натамошниот развој на населбата, сè до нејзиното напуштање околу 6 000 година п.н.е. При ископувањата се открија неколку архитектонски целини и бројни остатоци од садови, модели, жртвеници, алатки, мелници итн. Што се однесува до архитектурата, откриени се два импресивни

⁹ Николов 2001; Özdoğan 2013; Наумов и др. 2021b.

рова, а кои беа регистрирани и при геофизичкото скенирање на локалитетот пред неколку години. Иако рововите се карактеристични за неолитските населби,¹⁰ сепак ова скенирање посочи на постоење дури 13 ровови, што досега претставува уникатна појава во европски рамки. Во текот на овогодишното ископување се истражуваа рововите K и L, детектирани во сите археолошки квадранти.

Имено, и двата рова припаѓаат на источниот периферен дел на населбата, од кои ровот K се регистрираше во квадратите VII и VIII. Рововите се движат полукружно од источниот кон западниот дел на локалитетот, и имаат ширина од околу 3 односно 2 метри и длабочина од околу 2 до 1,40 метри. Ров K е ископан во карпата од песочник во неолитот, на што укажуваат наодите единствено од ова време. Во истиот период, но подоцна, тој бил затрупан со пепеласта земја и парчиња горен лепеж од неолитските градби. После неговото затрупување, тој простор се користел за движење од следните генерации што живееле во оваа населба, а кои формирале неколку културни слоеви врз ровот K. Истите овие популации, во крајните етапи на населбата го ископале ровот L, којшто се наоѓа на околу 4 метри североисточно од ровот K. Ровот L е безмалку дупло поголем од ровот K, а во југоисточниот дел бил сочинет од два помали рова. После завршувањето на примарната функција на ровот L, а која во моментот останува нејасна, тој бил исто така затрупан со пепеласта земја и во неа фрлени парчиња од неолитски ѕидови на куќи и фрагментирани садови.

После неговото затрупување бил поставен еден слој на парчиња од горен куќен лепеж во простор од 13 метри, токму долж неговото протегање кон северозапад. На овој начин, веројатно симболички се маркирало присуството на ровот, имајќи го предвид отсуството на практична примена на оваа структура, како и прилично реткото присуство на горен лепеж во градбите на локалитетот Влахо. Вакво депонирање на горен лепеж е ретко, но присутно во неолитските локалитети на Балканот, и тоа особено во рововите што нив ги опкружуваат.¹¹ На овие активности им е приложен ритуален карактер, така што може да се смета дека и ова намерно депонирање, но и маркирање на рововите во Влахо, има слична функција. Тука е битно да се истакне дека за разлика од рововите K и L, при истражувањата на во Ровот D, којшто се наоѓа поцентрално, не се откриени остатоци од лепеж, иако тој останува да се доистражи во

идните археолошки кампањи. Имајќи предвид дека врз Ровот K исто така не се открија парчиња лепеж, може да се заклучи дека сите три досега истражувани рова имале различен карактер, што секако дополнително го истакнува нивниот комплексен и различен третман.

Што се однесува до архитектурата во овој дел од населбата, во квадратот XII се регистрираа остатоци на под и ѕидни елементи, и тоа особено во северниот профил (Градба 27). Според она што може да се евидентира во профилот, овој објект ги содржи вообичаените елементи за неолитските градби во Пелагонија. Тоа укажува на фактот, дека може да се очекуваат остатоци и од други објекти во овој простор, а кој треба да продолжи да се истражува следната година. Имено, според предвидената програма и договор меѓу битолскиот музеј и концесионерот за ископување на јаглен, овој граничен простор меѓу локалитетот и ископот којшто него го има оштетено, ќе се истражува и во натамошните шеесетина метри, со што би требало да се овозможи детален увид во археолошките слоеви, но и да се спречи нивното еродирање во иднина.

Во текот на овогодишните заштитни ископувања се открија илјадници археолошки наоди, претежно во фрагментирана состојба, како што се остатоци од керамички садови, жртвеници, модели на куќи, фигурини, кугли за праќа, тегови, плочкасти дискови, камени и коскени алатки (Сл. 9). Дел од садовите се украсени со сликани, врежани и втиснати орнаменти што укажува на високите естетски норми на неолитската популација која живеела во оваа населба. Некои од сликаните садови имаат декорација мошне слична со онаа во Тесалија, иако нивното присуство е мошне ретко. Битно е да се истакне честата појава на садовите со варијации на импесо декорација, а кои се специфични за регионот на Централна и Западна Македонија во Грција, со кои Пелагонија, а особено локалитетот Влахо има силни врски.¹² Во прилог на тоа оди и хронологијата на овој локалитет и неговата блискост со онаа на локалитетите Мавропиги, Ревениа и Паљамбела, како и присуството на специфични ископани градби, откриени на Влахо во соседната археолошка сонда која се ископува од 2021 година.¹³

Како уникатна карактеристика за овој локалитет, но и за оние во Пелагонија, е раното појавување на антропоморфните моделите на куќи и жртвениците, кои потоа во средниот неолит ќе се

¹⁰ Harding et al. 2006; Наумов и др. 2016; Nikolova 2022.

¹¹ Bacvarov et al. 2016.

¹² Reingruber et al. 2023.

¹³ Bonga 2020; Kotsakis 2018; Maniatis and Adaktylou 2021; Naumov et al. 2023b.

Сл. 8. Профил на Ровот L во неговиот североисточен и југоисточен дел каде се двои на два помали
рова (фото: Гоце Наумов)

прошират низ повеќе региони во Македонија.¹⁴ Овие модели и жртвеници, како и фигурините откриени на Влахо, посочуваат на развиените симболички концепти поврзани со верувањата и перципирањето на светот во кого егзистирале овие први земјоделци. Останатите предмети влегуваат во сферата на секојдневните активности и се користеле за сечење на дрва, жнеење, штавење кожа,

предење, ткаење, готвење, ловење животни итн. Тука може да се истакне откривањето на кремено ноже изработено од опсидиан, кој мошне ретко е присутен на неолитските локалитети во Македонија. Со оглед на тоа што нема локални ресурси на опсидиан на Балканот, постојат три можни потекла на оваа суровина во Пелагонија (островот Мелос, планините Карпати и островот Липари), што пак укажува на развиена трговија и движење на литички ресурси или алати во многу поголем

¹⁴ Санев 1995; Sanev 2004.

Сл. 9. Избор на археолошки наоди откриени при заштитните истражувања (фото: Гоце Наумов)

простор. Ваквото дисперзирање на опсидијанот низ Балканот е потврдено на повеќе локалитети,¹⁵ така што не изненадува и неговото присуство на Влахо. Останува преку идните анализи да се утврди кое е потеклото на оваа суровина во Пелагонија и натамошно да се проучуваат правците и формите на трговија и размена во неолитот.

Со цел да се утврди како живееле и се хранеле жителите на неолитската населба, се земаа примероци за археоботанички анализи што ќе покажат каква исхрана тие имале. Вакви анализи тековно се прават при истражувањата на овој и други неолитски локалитети во Пелагонија, но од контексти присутни во централниот дел на населбата,¹⁶ така што ќе може да се увиди дали имало разлики во исхраната во различни делови од неолитската населба. Во таа насока се документираа и животинските коски, кои преку претходните и тековните археозоолошките анализи ќе упатат кон видовите на домашни и диви животни што биле чувани, односно ловени од популацијата која го формирала локалитетот Влахо.¹⁷ Дел од овие остатоци од храна (семиња и коски) ќе бидат пратени на радиокарбон анализи во странство, со што ќе се датираат рововите, но и археолошките слоеви во кои се тие вкопани. На тој начин точно ќе се увиди која е временската разлика меѓу нив, со што ќе се направи и можна реконструкција на нивното создавање во однос на ширењето, или пак редуцирањето на неолитската населба.

¹⁵ Tripković 2003; Bonsal et al. 2017.

¹⁶ Antolin et al. 2022; Sabanov et al. 2023.

¹⁷ Наумов и др. 2022.

Археолошките заштитни ископувања на локалитетот Влахо ги потврдија претходите сознанија за комплексноста и значењето на оваа неолитска населба, а која е неопходно да се заштити и афирмира. Поради тоа, тие во голема мера придонесоа за сочувувањето на мошне битни податоци за локалитетот, но и за нивна примена во потемелното разбирање на оваа особено ретка и по многу нешта уникатна предисториска населба. Присуството на двата масивни рова го отсликува инвестирањето на голема енергија и индивидуи во нивното изведување, што пак укажува на исклучително организирана заедница. Извонредно изработените садови, модели на куќи и фигурирни дополнително ги истакнуваат когнитивните и естетските капацитети на едни од првите земјоделски општества во Европа, а кои се населиле во овој дел од Пелагонија. Тоа во секој случај посочува на неопходноста овој локалитет да се заштити и дополнително истражува, бидејќи на тој начин ќе се сочувува една од најрепрезентативните форми на предисториското културно наследство во Македонија.

Благодарност:

Авторите на трудот би сакале да им се заблагодарат на повеќе колеги и работници кои значително придонесоа во заштитата и истражувањето на археолошкиот локалитет Влахо: Мери Стојанова, Јасмина Гулевска, Слободан Стојковски, Александар Миткоски, Душко Темелковски, Владимир Крстески, Христијан Талевски, Никола Христовски, Викторија Мачковска, Дејан Георгиев и Борис Кирковски.

Библиографија:

- Antolin, F.; Sabanov, A.; Naumov, G. and Soteras, R. 2001. Crop choice, gathered plants and household activities during the beginnings of farming in Pelagonia valley (North Macedonia). *Antiquity* 94 (376), E21.
- Bonga, L. 2020. Pioneering Potters: Early Neolithic Ceramics from Mavropigi-Fillotsairi, Western Macedonia. *Athens University Review of Archaeology (AURA)* 3: 9-62.
- Bonsal, C.; Elenski, N.; Ganecovski, G.; Gurova, M.; Ivanov, G.; Slavchev, V. and Zlateva Uzunova R. 2017. Investigating the provenance of obsidian from Neolithic and Chalcolithic sites in Bulgaria. *Antiquity* 91 (356): 1-6.
- Harding, A., Sievers, S and Venclova, N. 2006. *Enclosing the Past: Inside and Outside in Prehistory*. Sheffield: J.R. Collis Publications.
- Китаноски, Б. 1977 . Неолитска населба Чука кај село Тополчани. *Macedonia Acta Archaeologica* 3: 27-42. Скопје.
- Kotsakis, K. 2018. Eating out: Food and social context in Early Neolithic of Greece. In Ivanova, M.; Athanassov, B.; Petrova, V.; Tokorova, D. and Stockhammer, P. W. (eds) *Social Dimensions of Food in the Prehistoric Balkans*: 31-46. Oxford: Oxbow Books.
- Maniatis, G. and Adaktylou, F. 2021. Revenia-Korinos: one of the earliest Neolithic settlements in North Greece as evidenced by radiocarbon dating. *Radiocarbon* 63(3): 1025–51.
- Наумов, Г.; Миткоски, А.; Мургоски, А; Бенеш, Ј.; Милевски, Ѓ.; Пшибила, М.; Комаркова, В. Вихронова, М. и Стоимановски, И. 2016. Истражување на Врбјанска Чука кај Славеј - 2016. *Патримониум.мк* 14: 13-42. Скопје.
- Наумов, Г.; Гулевска, Ј.; Антолин, Ф.; Сабанов, А.; Сотерас, Р. и Фиданоска, А. 2021а. Мултидисциплинарни истражувања на неолитската населба Влахо кај Живојно во Пелагонија. *Патримониум* 14: 11-28.
- Наумов, Г.; Миткоски, А.; Талевски, Х.; Стојановски, Д.; Стаматоска, П. и Ковачевски, З. 2021б. Истражување на локалитетот Врбјанска Чука кај Славеј во 2019 година. *Macedonia Acta Archaeologica* 23: 43-66. Скопје.
- Naumov, G.; Mitkoski, A.; Talevski, H.; Anvari, J.; Przybila, M.; Stojanovski, D.; Antolin, F.; Sabanov, A.; Živaljević, I.; Dimitrijević, V.; Gibaja, J.; Mazzucco, N.; Milevski, G.; Dumurđanov, N.; Pendić, J.; Blažeska, Z. and Stefanović, S. 2021. Early Neolithic tell of Vrbjanska Čuka in Pelagonia. *Praehistorische Zeitschrift* 96(2): 345-381.
- Наумов, Г.; Гулевска, Ј.; Пшибила, М.; Гибача, Х.; Пенезиќ, К.; Антолин, Ф.; Сабанов, А. и Фиданоска, А. 2022. Нови сознанија за почетокот на неолитот во Македонија: резултати од мултидисциплинарното истражување во 2022 година на археолошкиот локалитет Влахо кај Живојно (Пелагонија). *Патримониум.мк* 20: 11-34.
- Naumov, G.; Przybyła, M.; Gibaja, J. F.; Penezić, K.; Antolin, F.; Sabanov, A. and Fidanoska, A. 2023a. An Early Neolithic enclosure at the site of Vlaho, Pelagonia. *Antiquity*: 1-8.
- Naumov, G.; Gulevska, J.; Mitkoski, A.; Przybila, M.; Talevski, H.; Antolin, F.; Sabanov, A.; Hajdas, I.; Mačkovska, V. and Hristovski, N. 2023b. Results from the fieldwork research of Vlaho site (Pelagonia) in 2023. In: Fidanoski, Lj. and Naumov, G. (eds). *Prehistory in the Balkans: interregional research and educational practices*: 43–71. Skopje: Center for Prehistoric Research.
- Николов, В. 2001. Неолитни двуетажни кџици во Тракија. *Археологија* XLII (1-2): 1-12.
- Nikolova, N. 2022. Should we consider ditch enclosures as an element of the Neolithic package? *Studia Praehistorica* 16: 33-60.
- Özdoğan, M. 2013. Neolithic Sites in the Marmara Region; Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Toptepe, Hoca Çeşme and Aşağı Pınar. In Özdoğan, M.; Başgelen, N. and Kuniholm, P. (eds.) *The Neolithic in Turkey: New Discoveries and New Research*: 167 – 269.
- Reingruber, A.; Bonga, L. and Thissen, L. 2023. The impressed pottery of the Aegean Neolithic.

In Marić, M. (ed.) *Relative absolute: Absolute and relative chronologies of the Neolithic period in Southeast Europe: 19-40*. Belgrade: The Institute for Balkan Studies.

Sabanov, A.; Soteras, R.; Hajdas, I.; Naumov, G. and Antolín, F. 2023. New research in crop diversity of the early farmers in Southeastern Europe (ca. 6400-5700 BC). *Vegetation History and Archaeobotany* 32 (4): 1-11.

Санев, В. 1995. Неолитот и неолитските култури во Македонија. Во Старделов, Г. (ур.) *Цивилизации на почвата на Македонија 2*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Sanev, V. 2004. Some characteristics of the Amzabegovo – Vršnik cultural group in Macedonia. In Perić S. (eds.) *The Central Pomoravje in Neolithization of South East Europe: 35 – 47*. Belgrade: Archeological Institute – Belgrade.

Симоска, Д. и Санев, В. 1975. Неолитска населба Велушка Тумба кај Битола. *Macedoniae Acta Archaeologica* 1: 25-85.

Tripković, B. 2003. Obsidian deposits in the central Balkans? Tested against archaeological evidence. *Starinar* 53-54: 163 – 179.

RESCUE EXCAVATIONS OF THE VLAHO SITE AT ŽIVOJNO IN 2023

Summary

As a result of the damage to the Vlaho archaeological site due to the exploitation of coal in 2023, the Institute and Museum - Bitola undertook rescue excavations in the eastern periphery of the Neolithic settlement, where there is a danger of eroding the archaeological layers in the dump made with bulldozers. During 30 working days, all six squares in Trench 7 were investigated, from the recent layers to the lowest sterile stratum (sandstone rock), on which the Neolithic farmers established this settlement. In this way, detailed knowledge was obtained about the first formation activities around 6,400 BC, but also regarding the further development of the settlement, until its abandonment around 6,000 BC. During the excavations, several architectural units and numerous remains of vessels, models, altars, tools, grinding stones, projectiles and animal bones were discovered. As for the architecture, two impressive ditches were discovered, which were also registered during the geophysical scanning of the site a few years ago. Although ditches are characteristic of Neolithic settlements, this scan has indicated the existence of as many as 13 ditches, which so far represents a unique phenomenon within European frameworks. During this year's excavation, ditches K and L, detected in all archaeological quadrants, were explored.

Namely, both ditches belong to the eastern peripheral part of the settlement, of which ditch K was registered in squares VII and VIII. The ditches are disposed in a semicircle from the eastern to the western part of the site, and have a width of approximately 3 and 2 meters and a depth of about 2 to 1.40 meters. Ditch K was performed in the sandstone rock in the Neolithic, which is indicated by the finds exclusively from this period. In the same period, but later, it was covered with ashy soil and pieces of burnt clay from the Neolithic buildings. After its filling, that space was used for movement by the following generations who lived in this settlement, and who formed several cultural layers onto the ditch K. These same popula-

tions, in the final stages of the settlement, dug ditch L, which is located about 4 meters northeast of ditch K. Ditch L is almost twice as big as ditch K, and in its southeastern part it was made up of two smaller ditches. After the completion of the primary function of ditch L, which currently remains unclear, it was also filled with ash soil, pieces of Neolithic house walls and pottery shards.

After its filling, a layer of pieces of burnt daub was placed in a space of 13 meters, along its extension to the northwest. In this way, the presence of the daub was probably symbolically marked, taking into account the absence of practical application of this structure, as well as the rather rare presence of a burnt wall in the buildings of the Vlaho site. This type of deposition of burnt daub is rare, but present in the Neolithic sites of the Balkans, especially in the ditches that surround them. A ritual character has been proposed for these activities, so it can be considered that this deliberate deposition, as well as the marking of the ditches in Vlaho, has a similar function. Here it is important to point out that unlike ditches K and L, no remains of daub were discovered during the research of Ditch D, which is located more centrally, although this remains to be further investigated in future archaeological campaigns. Considering that no pieces of daub were found on Ditch K, it can be concluded that all three ditches investigated so far had different treatment in the Neolithic, which of course further emphasizes their complex and different treatment.

As for the architecture in this part of the settlement, remains of floor and wall elements were documented in the square XII, especially in the northern profile (Building 27). From the fieldwork records in the section, it is evident that this building contains the usual elements for the Neolithic buildings in Pelagonia. This indicates that remains can be expected from other buildings in this area, which should continue to be explored next year. Namely, according to the planned program and agreement between the Bitola-

la Museum and the coal mining concessionaire, this border area between the site and the excavation that has damaged it, will be explored sixty meters further, which should enable a detailed insight into the archaeological layers, but also to prevent their eroding in the future.

During this year's peçnye excavations, thousands of archaeological finds were discovered, mostly in a fragmented state, such as the remains of ceramic vessels, altars, house models, figurines, sling shots, weights, discs, stone and bone tools (Fig. 9). Some of the vessels are decorated with painted and impresso patterns, which indicates the high aesthetic standards of the Neolithic population that inhabited this settlement. Some of the painted vessels have a decoration very similar to that of Thessaly, although their presence is very rare. It is important to highlight the frequent appearance of vessels with variations of impresso decoration, which are specific to the region of Central and Western Macedonia in Greece, with which Pelagonia, and especially the Vlaho site, has solid relationship. This is supported by the chronology and its vicinity to the sites of Mavropigi, Revenia and Paliambela, as well as the presence of specific dug in buildings, discovered on Vlaho in the adjacent archaeological trench that has been excavated since 2021.

A unique feature for this site, as well as for those in Pelagonia, is the early appearance of the anthropomorphic models of houses and altars, which later in the Middle Neolithic will spread across several regions in Macedonia. These models and altars, as well as the figurines discovered at Vlaho, point to the developed symbolic concepts related to the beliefs and perception of the world in which these first farmers existed. The remaining objects were involved in the everyday activities and were used for cutting wood, reaping, tanning leather, spinning, weaving, cooking, hunting animals, etc. The discovery of a lithic tool made of obsidian can be highlighted, which is very rarely present at the Neolithic sites in Macedonia. Since there are no local resources of obsidian in the Balkans, there are three possible origins of this raw material in Pelagonia (the island of Melos, the Carpathian mountains and the island of Lipari), which in turn indicate a developed trade and movement of lithic resources or tools over a much larger area. This dispersal of obsidian throughout the Balkans has

been confirmed in several localities, so its presence in Vlaho is not surprising. It remains through future analyzes to determine the origin of this raw material in Pelagonia and to further study the routes and forms of trade and exchange in the Neolithic.

In order to determine the life and diet of the inhabitants in this Neolithic settlement, samples were taken for the archaeobotanical analysis that would confirm what kind of nourishment they had. Such analyzes are currently being done during the research of this site and other Neolithic sites in Pelagonia, but from contexts present in the central part of the settlements, so that it will be possible to see if there were variances in the diet in different parts of the settlements. In that direction, the animal bones were also documented, which are part of the current archaeozoological analyzes and will point the domestic and wild animals that were herded and hunted by the population that established the site of Vlaho. Some of these food remains (seeds and bones) will be provided for radiocarbon analysis, which will date the ditches, as well as the archaeological layers in which they are recorded. In that way, the temporal difference between them will be exactly observed and a possible reconstruction of their creation will be made in relation to the spread or the reduction of the Neolithic settlement.

The archaeological rescue excavations of the Vlaho site confirmed the previous knowledge about the complexity and significance of this Neolithic settlement, which is necessary to protect and promote. Therefore, they significantly contributed to the preservation of very important data about the site, but also to their application in a more thorough understanding of this particularly rare and in many ways unique prehistoric settlement. The presence of the two massive ditches reflects the investment of great energy and individuals in their construction, which in turn indicates an extremely organized community. The exquisitely crafted vessels, house models and figurines further highlight the cognitive and aesthetic capacities of one of the first agricultural societies in Europe that settled in this part of Pelagonia. In any case, this points to the necessity of protecting and further exploring this site, because in this way one of the most representative forms of the prehistoric cultural heritage in Macedonia will be preserved.